

A történelem segédtudománya: a római numizmatika (2008)

A római történelem és kultúra kutatásához rendelkezésünkre álló írott források túlnyomó többsége latin nyelvű. Aki ezeket használni akarja, természetesen kell tudnia latinul, még akkor is, ha a római írók műveinek többségét magyarul vagy rosszabb esetben idegen nyelven is el lehet érni. A tárgyi emlékeken (pénzerméken, kőlapokon, edényeken stb.) fennmaradt feliratok esetében már kevésbé állnak rendelkezésünkre fordítások, aki tehát ezeket munkája során használni akarja, még inkább rákényszerül, hogy legalább az adott forrástípusra jellemző nyelvezetet, szakkifejezéseket megtanulja. Ugyanakkor a latinul tudónak is szüksége van az adott tárgyi emlékekkel kapcsolatos ismereteknek a megszerzésére, valamint a rajtuk megjelenő feliratok sajátos fordulatainak, terminus technicusainak a megismerésére.

Köztársaságkor

A rómaiak szava a pénzre a *pecunia* volt, ami a *pecus* (= marha) szóból származik (vö. Col. *De re rust.* Praef. 4). Ennek magyarázata az, hogy a pénz megszületése előtt a lábasjószág szolgált értékmérőül. Festus írja, hogy őseik a kisebb bünt két juhval, a nagyobbat 30 ökörrel büntették (*De verb. sign.*, ed. Lindsay, p. 220, 242). Az állatok nyers réztömbbel (*aes rude*) való helyettesítésére a legkorábbi példák a Kr. e. 5. sz.-ből ismertek. Cicero említi (*De re publ.* II 35, 60), hogy az 5. sz. közepén a kiszabott büntetést marha helyett nyers rézzel is ki lehetett fizetni. Gellius szerint (*Noct. Att.* XI 2) egy marha 100 as ért. Az ugyancsak 5. sz. közepén született XII táblás törvények a szabad emberen előidézett csonttörésért 300, a rabszolgán előidézettért 150 as büntetést írtak elő (Gaius *Inst.* III 223). Az *as* alatt ebben az időben még réztömböt kell értenünk. A pénzhasználat Servius Tullius koráig való visszavezetésének (ld. Plin. *Nat. Hist.* XXXIII 42) semmi realitása sincs.

A réztömbök fizetőeszközzé válását jelzik azok a szabályos téglalap alakúra öntött darabok, melyeken állatalakok jelennek meg (*aes signatum*), pl. marha, disznó, elefánt. Ez utóbbi kettő a Pyrrhus elleni háborúra (Kr. e. 275) utalhat, melyben a rómaiak a félelmetes harci elefántokat disznókkal riasztották meg (vö. Aelian., ed. Herscher, I 38). Az *aes signatum* használata tehát még a 3. sz. első felében is megállapítható.

Az első kerek érme formájú pénzeket is még rézből öntéssel állították elő a rómaiak, melynek alapegysége az *as* (= 1 font, azaz 327, 45 gr.) volt. Előlapját a kétarcú Janus, hátoldalát hajóorr (*prora*) díszítette (**1. kép**). Ez utóbbi fölött vagy előtt értékének jelölésére egy római I-es állt. Ezt a görög érmékhez képest új jelenséget a rómaiak következetesen alkalmazták az *as* kisebb egységeire is. A fél *as* jele az S (= *semis*), előlapján Iuppiterrel. A további egységeken az unciatartalmat (1 font = 12 uncia) jelölték kis gömböcskékkel: *triensen* 4 gömböcske

és Minerva képmása, a *quadranson* 3 gömböcske Herculessel, a *sextanson* 2 gömböcske Mercuriusszal, az *uncián* 1 gömböcske Bellonával. A rajtuk lévő felirat: ROMA.

A Pyrrhus elleni háború idején kényszerült Róma arra, hogy a Dél-Itáliában elfogadottabb ezüstpénz verését elkezdje. Ez volt a görög mintára készített campaniai *didrachma*, mely 7,5 gr. ezüstöt tartalmazott. Felirata: ROMANOM (= Romanorum), azaz a rómaiak pénzerméje. Ezek hátoldalán jelent meg először a később Róma jelvényévé vált ikreket szoptató anyafarkas ábrázolása, minden bizonnyal a Kr. e. 296-ban a ficus Ruminalisnál felállított szoborcsoport mintáját követve. Előlapján Hercules portréja volt. Kr. e. 235 körül megjelent egy másik didrachmatípus is, melynek hátoldalán Iuppiter állt négyes fogaton (*quadriga*), melyet Victoria hajtott, alatta ROMA felirattal, előlapját pedig a kétarcú szakálltalan Ianus díszítette.

A rómaiak a II. pun háború nehéz éveiben, 213–211 között kényszerültek arra, hogy az inflálódozó *quadrigatus* helyett új pénzegységet vezessenek be. Ez előbb a 3,41 gr. ezüsttartalmú *Victoriatius* (hátlapján Victoria tropaeumot koszorúz, **2. kép**), majd a továbbiakban meghatározó szerepet játszó *denarius* volt 4,5 gr. ezüsttartalommal, mely 10 *as*nak (*deni-as*) felelt meg. (Innen származik a középkori Európában mindenfelé használt dénár, az olasz pénz jelentésű denario és a ma is előforduló dinár pénznem.) Ez az arány az *aes grave* súlycsökkenése következtében Kr. e. 89-től (*lex Papiria*) 1:16-ra változott. Előlapját sisakos női fej (Dea Roma) díszítette, mögötte az értékjelző római számmal: X, ami helyett később a XVI is megjelent. Ezek hátlapján a lovagló Dioscurok, a rómaiakat győzelemhez segítő istenek kerültek ábrázolásra, alul ROMA felirattal (**3. kép**). Ennek fele a *quinarius*, jele a római ötös: V, negyede a *sestertius* (= harmadfél), jele a kettő és fél: IIS, melyet a két egyes összekapcsolásával rendszerint HS formában jelöltek.

Aranypénz verésére a köztársaság idején csak kivételes esetekben került sor: először Kr. e. 216-ban, a II. pun háború idején tett katonai eskü jelenetével. A hadvezérek győzelmeik színhelyén teheték ezt meg, pl. T. Quinctius Flaminius a kynoskephalai győzelme (Kr. e. 197) után Görögországban. Később Sulla, Pompeius, Caesar, Antonius és Octavianus tettek hasonlóképpen. Az *aureus* az *as* 20-, 40- vagy 60-szorosa lehetett, amit jelöltek is római számokkal.

A 2. sz. közepétől megjelennek a pénzerméken a kiadást végző hivatalnokok (*quaestores*, *III-viri monetales*) nevei (**4–6. kép**). Hivataluk teljes neve: III-viri AAAFF (= aere, argento, auro flando, feriundo), azaz réz, ezüst, arany öntésére és verésére rendelt három férfi (**7–9. kép**). A pénzek előlapját a Kr. e. 2. sz. végéig istenek képmásai díszítették, ettől kezdve azonban egyre gyakrabban jelentek meg olyan ábrázolások, melyek egyes arisztokrata családok dicsőségét kívánták hirdetni feltételezett őseik bemutatásával, pl. Ancus Martius király Q. Marcius Libo pénzkiadásán. A pénzverde Rómában a Capitoliumon a Iuno Moneta templom mellett volt, innen alakultak ki a monéta, monnaie, money pénzérme jelentésű szavak.

Illusztrációk

1. kép: As. Előlapján Ianus kettős feje; hátlapján hajóorr (*prora*), előtte értékjelzés: I, fölötté és alatta felirat: Q(uintus) MARI(us) ROMA. Kr. e. 189–180. (BMC Rep. 822)

2. kép: Victoriatus. Előlapján Iuppiter feje; hátlapján tropaeumot (győzelmi oszlop) koszorúzó Victoria, alatta felirat: ROMA. Kr. e. 211 k. (BMC Rep. 295)

3. kép: Denarius. Előlapján sisakos női fej (Dea Roma), mögötte értékjel: X; hátlapján lovagló Dioscurosok, alattuk felirat: ROMA. Kr. e. 211 k. (BMC Rep. 289)

4. kép: *Denarius*. Előlapján Saturnus feje, körülötte felirat: PISO CAEPIO Q(uaestores); hátlapján L. Calpurnius Piso és Q. Servilius Caepio ülnek, alattuk felirat: AD FRV(mentum) EMV(ndum) EX S(enatus) C(onsulto). Kr. e. 100. (BMC Rep. 1125)

5. kép: *Denarius*. Előlapján Ceres feje körirattal: C(aius) MARI(us) C(aii) F(ilius) CAPIT(o) XI (= kiadási szám); hátlapján városalapítási jelenet, fölötté XI. Kr. e. 81. (Crawford 378/1a)

6. kép: *Denarius*. Előlapján Quirinus (Romulus), mellette felirat: QVIRINVS C(aius) MEMMI(us) C(aii) F(ilius); hátlapján ülő Ceres körirattal: MEMMIVS AED(ílis) CERIALIA PREIMVS FECIT. Kr. e. 56. (BMC Rep. 3940)

7. kép: *Denarius*. Előlapján Iulius Caesar feje lituusszal (auguri bot) és körirattal: PARENS PATRIAE CAESAR; hátlapján egymást keresztező felirat: C(aius) COSSVTIVS MARIDIANVS A(ere) A(rgento) A(uro) F(lando) F(eriundo). Kr. e. 44. (BMC Rep. 4187)

8. kép: *Aureus*. Előlapján C. Caesar feje körirattal: C(aius) CAESAR III VIR R(ei) P(ublicae) C(onstituendae); hátlapján lépő Mars körirattal: L(ucius) MVSSIDIVS T(iti) F(ilius) LONGVS IIII VIR A(uro) P(ublico) F(eriundo). Kr. e. 42. (Crawford 494/9a)

9. kép: *Aureus*. Előlapján Octavianus feje körirattal: C CAESAR III VIR R P C; hátlapján Aeneas mezítelenül, vállán viszi Anchisest, körirata: L REGVLVS IIII VIR A(uro) P(ublico) F(eriundo). Kr. e. 42. (Crawford 494/3a)

A principatus kora

Augustus az eddigi réz (bronz) és ezüst pénzkiadás mellett az aranyat is rendszeresítette. Az *aureus* a font 1/40-ed része volt (**14. kép**), tehát 8,19 gr., az ezüst a font 1/84-ed része, azaz 3,9 gr. Egy *aureus* 25 *denariust* ért (**10. kép**), ez utóbbi fele a *quinarius*, hátoldalán rendszerint Victoria ábrázolásával. A nemesféméből való pénzverés joga ettől kezdve a császárt illette meg. A kiadást végző hivatal az *a rationibus* nevet viselte, az egyes verdéket pedig a *procurator monetae* vezette. A nemesfémtartalom csökkenése a Kr. u. 3. sz. elején öltött olyan mértéket, hogy Caracalla új címletet volt kénytelen kiadni, a *dupla denariust*, melyet róla *antoninianus*-nak neveztek el (**16, 18–21. kép**). Használata Diocletianus idejéig tartott. Értékállóságának megerősítésére Aurelianus alatt a XXI jelzést alkalmazták, melynek jelentése valószínűleg $20 = 1$.

A réz, ill. bronz pénzek kiadásának joga a senatus kezében maradt, erre utalnak az SC (= *senatus consulto*: senatusi döntés alapján) feliratok. Ezek a mindennapi pénzforgalomban fontos szerepet töltöttek be, ezért nagy mennyiségben készültek. Két nagyobb címlete, a *sestertius* (**11. és 13. kép**) és a *dupondius* (= 2 *as*, **15. kép**) sárgarézből, két kisebb címlete, az *as* (**12. kép**) és a *quadrans* (negyed *as*) vörösrézből készültek (**17. kép**).

Az ábrázolások és feliratok a korábbiaknál lényegesen gazdagabbá váltak. Az előlapon rendszeresen a mindenkori császárnak, esetleg valamely családtagjának vagy elődjének a portréja látható. Az ezt körbefogó felirat a császár nevét és címeit tartalmazza. Ennek állandó elemei a következők: IMP = imperator, CAES = Caesar, AVG = Augustus, P M = pontifex maximus, TR P = tribunicia potestate, COS = consul (ez utóbbi kettőt rendszerint egy szám követi – esetleg az utolsó betű megdöbbszörözése –, ami azt jelzi, hányszor ismételték meg az egy éves időtartamra szóló megbízást, ld. **12–13. kép**). További megtisztelő címek lehetnek még a CENS P = censor perpetuus, P P = pater patriae, GERM = Germanicus (**11–12. kép**). Igazán változatossá a hátoldal válik. Ennek ábrázolásai aktuális eseményekre (pl. SPQR P P OB CIVES SERVATOS, ld. **11. kép**), az uralkodó győzelmeire (pl. MARS VICTOR, ld. **13. kép**), áldásos tevékenységére (pl. LIBERALITAS AVG[usti] = a császár bőkezűsége, PROVIDENTIA AVG[usti] = a császár előrelátása, FELICITAS SAECVLI = a század boldogsága; ld. **15, 19, 20. kép**) hívták fel a figyelmet. Azaz a pénzermék a korszak legfontosabb propagandaeszközévé váltak.

Illusztrációk

10. kép: *Denarius*. Előlapján koszorúba foglalt felirat: I(ovi) O(ptimo) M(aximi) / S(enatus) P(opulus)Q(ue) R(omanus) V(ota) S(uscepta) / PR(o) S(alute) IMP(eratoris) CAE(saris) / QVOD PER EV(m) / R(es) P(ublica) IN AMP(liore) / ATQ(ue) TRA(nquilliore) / S(tatu) E(st); háttoldalán oltár felirattal: IMP(erator) / CAES(ar) / AVG(ustus) / COMM(uni) / CONS(ensu), mellette: S(enatus) C(onsulto), körirata: L(ucius) MESCINIUS RVFVS III VIR. Kr. e. 17. (BMC Emp. I 92)

11. kép: *Sestertius*. Előlapján Caligula feje körirattal: C(aius) CAESAR AVG(ustus) GERMANICVS PON(tifex) M(aximus) TR(ibunicia) POT(estate); háttlapján tölgykoszorúba (*corona civica*) foglalt felirat: S(enatus) P(opulus)Q(ue) R(omanus) / P(atri) P(atriae) / OB CIVES / SERVATOS. Kr. u. 37–38. (BMC Emp. I 38)

12. kép: *As*. Előlapján Claudius feje körirattal: GERMANICVS CAESAR TI(berii) AVG(usti) F(ilius) DIVI AVG(usti) N(epos); háttlapján S(enatus) C(onsulto) körirattal: TI(berius) CLAVDIVS CAESAR AVG(ustus) GERM(anicus) P(ontifex) M(aximus) TR(ibunicia) P(otestate) IMPPP(erator háromszor). Kr. u. 50–54. (RIC I Claudius 106)

13. kép: *Sestertius*. Előlapján Vespasianus babérkoszorús feje körirattal: IMP(erator) CAES(ar) VESPASIAN(us) AVG(ustus) P(ontifex) M(aximus) TR(ibunicia) PPP(otestate háromszor) CO(n)S(ul) III; hátlapján lépő Mars előrenyújtott kezében Victoria-szobrocskával, vállán tro-paeummal, mellette S(enatus) C(onsulto), körirata: MARS VICTOR. Kr. u. 71. (RIC II Vespasian 433)

14. kép: *Aureus*. Előlapján Titus feje körirattal: CAESAR DIVI F(ilius) DOMITIANVS CO(n)S(ul) VII; hátlapján letakart asztalon sisak körirattal: PRINCEPS IVVENTVTIS. Kr. u. 80. (BMC Emp. II 97)

15. kép: *Dupondius*. Előlapján Hadrianus babérkoszorús mellképe körirattal: HADRIANVS AVG(VSTVS); hátlapján Liberalitas perszonifikációja áll jobbjában bőségszarut tartva, mellette S(enatus) C(onsulto), körirata: LIBERALITAS AVG(usti) CO(n)S(ul) III P(ater) P(atriae). Kr. u. 132–134. (RIC II Hadrian 729)

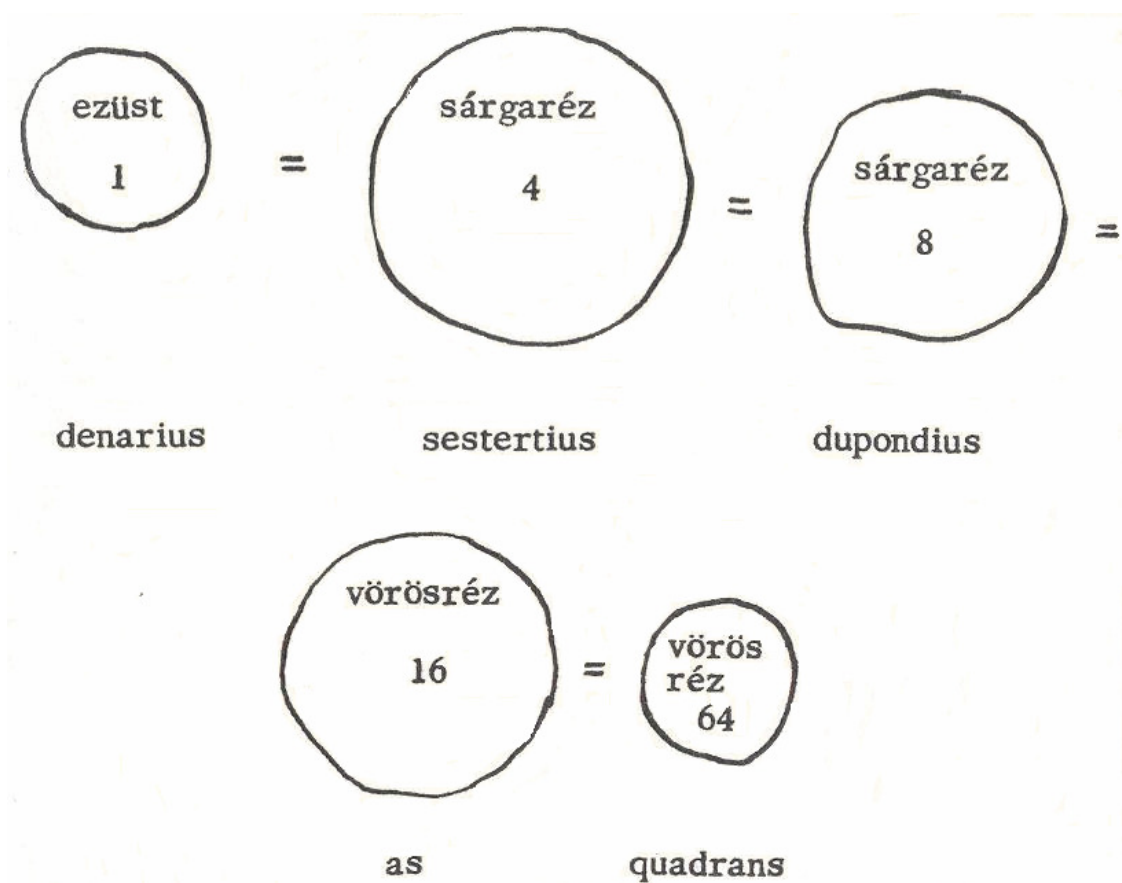

16. kép: *Dupla denarius*. Előlapján Caracalla sugárkoronás feje körirattal: ANTONINVS PIVS AVG(ustus) GERM(manicus); hátlapján oroszlán körirattal: P(ontifex) M(aximus) TR(ibunica) P(otestate) XVIII CO(n)S(ul) IIII P(ater) P(atriae). Kr. u. 216. (BMC Emp. V 177)

17. kép: A principatus fontosabb pénznemeinek mérete, anyaga és egymáshoz viszonyított értéke.

A sisciai pénzverde *antoninianus*ai:

18. kép: Előlapján Tacitus sugárkoronás mellképe körirattal: IMP(erator) C(aesar) M(arcus) CL(audius) TACITVS AVG(ustus); hátlapján Fides perszonifikációja áll két hadijelvény (*signum*) között, vele szemben Sol jobbát felemelve, baljában globust (éggömb) tartva, körirata: PROVIDEN(tia) DEOR(um). Kr. u. 275–276. (Bíróné Nr. 225, 54. kép)

19. kép: Előlapján Florianus sugárkoronás mellképe körirattal: IMP(erator) C(aesar) M(arcus) AN(nius) FLORIANVS AVG(ustus); hátlapján Felicitas perszonifikációja áll, jobbával patenát (áldozócsésze) tart egy oltár fölé, baljában hosszú nyelvű caduceus (hírnöki pálca), alatta S(is)cia), körirata: FELICITAS SAECVLI. Kr. u. 276. (Bíróné Nr. 92, 56. kép)

20. kép: Előlapján Carus sugárkoronás mellképe körirattal: IMP(erator) C(aesar) M(arcus) AVR(elius) CARVS P(ius) F(elix) AVG(ustus); hátoldalán Providentia perszonifikációja áll előrenyújtott kezében globust, a másikban sceptrumot (jogar) tartva, alatta XXI, mellette II, körirata: PROVIDENTIA AVG(usti). Kr. u. 282–283. (RIC V/2 Carus 105)

21. kép: Előlapján Carinus sugárkoronás mellképe körirattal: M(arcus) AVR(elius) CARINVS NOB(ilissimus) CAES(ar); hátoldalán Carinus áll előrenyújtott kezében botot, a másikban dárdat tartva, alatta XXI, mellette csillag és T, körirata: PRINCIPI IVVENT(utis). Kr. u. 283. (Bíróné Nr. 218, 58. kép)

A dominatus kora

Diocletianus idejére az *aureus* a font 1/70-ed részére csökkent, aminek jele a Θ (= 70) volt, majd ezt javította 1/60-ad arányra (jelzése a Σ = 60, ld. **26. kép**). Az ezüstérmék (*denarius*, *antoninianus*) ezüsttartalma már a Kr. u. 3. sz. közepe óta fokozatosan csökkent, mígnem csak a külső bevonatra korlátozódott (*subaeratus*). Ezért Diocletianus 294-től új ezüstpénzt vezetett be, a *dupla denarius*nak megfelelő (3,4 gr. ezüsttartalmú) *argenteust* (**23. kép**). Ebből 96 db nyomott egy fontot, ezért előfordul rajtuk a XCVI jelzés. Ennek váltópénze volt a *follis* (= zacskó), mely bronzból készült 3,8 % ezüsttartalommal, és 10 gr.-ot nyomott (**22, 24–25. kép**). Ennek ötödrésze lehetett a *denarius communis*, melynek hátoldalát babérkoszorú díszítette. Diocletianus ármaximáló rendeletében ez szerepel alapegységként.

A pénzreformot Nagy Constantinus folytatta. 324-ben rögzítette az aranypénz súlyát 1/72-ed fontban (= 4,5 gr.), és ezt a címletet *solidus*nak (= szilárd, megbízható; ebből származik szolid szavunk, de a zsold is) nevezte el (**27. kép**). Ennek fele a *semissis* (**28. kép**) harmada a *tremissis*. Ezeknél fontosabb szerepet töltött be az új ezüst váltópénz, a *siliqua*, mely 2,3 gr. súlyú volt (**29. kép**). A *denarius communis* és a *follis* helyébe 346-tól kezdve fokozatosan a nagyobb bronzpénzek léptek, az ún. *pecunia maiorinák* (20–24 mm átmérőjű), ill. a *centenionalisok* (8–15 mm átmérőjű).

A pénzérmék előlapján változatlanul az uralkodók és családtagjaik láthatók, de új jelvények (diadém, nimbus) és új jelzők jelentek meg, mint a P F = pius felix (**22–24, 26–29. kép**), D N = dominus noster (**28–29. kép**). A hátoldalon a hadsereg, ill. a katonai sikerek a korábinál hangsúlyosabb szerepet kaptak, ami a következő köriratokban jutott kifejezésre: FIDES MILITVM (a katonák hűsége), CONCORDIA EXERCITVVM (a seregek egyetértése), VICTORIA AVGG (= Augustorum duorum: a két Augustus győzelme) (ld. **27–29. kép**). Constantinus alatt jelentek meg az első érmék Krisztus-monogrammal (egymásra helyezett XP betűk).

Állami pénzverdék a császárkorban

A legfőbb pénzverde Rómában működött, az itt kiadott érméket külön jellel nem látták el. Nyugaton Lugdunumban, Keleten Antiochiában, Alexandriában működtek már a császárkor eleje óta állami verdék, melyek latin felirattal adtak ki érméket. A pénzverdék száma a Kr. u. 3. sz. közepétől jelentősen megnőtt, főleg azért, hogy egy-egy terület katonaságának zsoldját zökkenőmentesen tudják fizetni. Nem véletlen tehát, hogy az új verdék egyike Észak-Itáliában, Mediolanumban jött létre, a többsége pedig a Rajna–Duna vonala mentén: Colonia Agripinában (Köln), Treveriben (Trier), Sisciában (Sziszek, Sisak), Sirmiumban (Szávaszentdemeter, Sremska Mitrovica), Viminaciumban (Kostolac). Ekkor már jelölték a kiadás helyét (TR = Treviri, SIS vagy S = Siscia, SIRM = Sirmium, TES = Thessalonica, CONS = Constantino-polis, AN = Antiochia, ALE = Alexandria), sőt a műhelyeket is, melyekből több is működött egy-egy városban. A verdék megkülönböztetésére több megoldást is alkalmaztak: jelölték a latin A, B, C vagy a görög A, B, Γ betűkkel, a római számokkal: I, II, III, e számok kezdőbetűivel: P(rima), S(ecunda), T(ertia), Q(uarta ti. officina), néha ezek kombinációival (V, VI) és csillaggal, holdsarlóval is. A jelek állhattak a kiadási helynév rövidítése előtt, mögötte, fölötte, vagy a képmezőben. A dominatus korától a császári verdékre használták az S(acra) M(oneta) megjelölést.

Illusztrációk

22. kép: *Follis*. Előlapján Diocletianus babérkoszorús feje körirattal: IMP(erator) C(aius) DIOCLETIANVS P(ius) F(elix) AVG(ustus); hátlapján a római nép Geniusza áll mezítelenül, fején modius (gabonamérő kosár), előrenyújtott kezében patera, a másikkban bőségszaru és lelógó köpenye, alatta SIS(cia), mellette Γ, körirata: GENIO POPVLI ROMANI. Kr. u. 294–305. (Bíróné Nr. 120, 66. kép)

23. kép: *Dupla denarius*. Előlapján Maximianus sugárkoronás mellképe körirattal: IMP(erator) C(aesar) M(arcus) AVR(elius) VAL(erius) MAXIMIANVS P(ius) F(elix) AVG(ustus); hátoldalán balra Iuppiter áll előrenyújtott kezében globust, a másikban sceptrumot tartva, vele szemben Hercules, előrenyújtott kezében Victoria, a másikban buzogánya és köpenye, alul A és XXI, körirata: IOV(i) ET HERCV(li) CONSER(vatoribus) AVGG(ustorum duorum). Kr. u. 285–295. (RIC V/2 Maximianus Hercules 622)

24. kép: *Follis*. Előlapján Constantius babérkoszorús feje körirattal: IMP(erator) CONSTANTIUS P(ius) F(elix) AVG(ustus); hátoldalán Iuppiter áll mezítelenül, előrenyújtott kezében globuson álló Victoriát tart, a másikban dárdát, alatta SIS(cia)A, mellette VI jelzés, körirata: IOVI CONSERVAT(ori). Kr. u. 305–307. (Bíróné Nr. 142, 70. kép)

25. kép: *Follis*. Előlapján II. Severus babérkoszorús feje körirattal: FLA(vius) VAL(erius) SEVERVS NOB(ilissimus) C(aesar); hátoldalán Concordia perszonifikációja áll, fején modius, jobbában sceptrum, alatta SIS(cia)A, mellette VI, körirata: CONCORDIA IMPERII. Kr. u. 305–307. (Bíróné Nr. 47, 71. kép)

26. kép: *Aureus*. Előlapján Diocletianus babérkoszorús feje körirattal: DIOCLETIANVS P(ius) F(elix) AVG(ustus); hátoldalán Iuppiter áll mezítelenül, előrenyújtott kezében villámköteg, a másikban sceptrum, lábánál sas, alatta T(hes)S(alonica), mellette Σ, körirata: IOVI CONSERVATORI. Kr. u. 302–303. (RIC VI Thessalonica 3)

27. kép: *Solidus*. Előlapján Constantinus babérkoszorús feje körirattal: CONSTANTINVS P(ius) F(elix) AVG(ustus); hátlapján szárnyas Victoria előrenyújtott kezében tropaeumot tart, a másikban pálmaágot, alatta S(acra) M(oneta) AN(tiochia), előtte csillag, mögötte LXXII (= 1/72 font), körirata: VICTORIA AVG(usta). Kr. u. 324. (Bernhart Taf. 1, 6)

28. kép: *Semissis*. Előlapján Theodosius diadémus mellképe körirattal: D(ominus) N(oster) THEODOSIVS P(ius) F(elix) AVG(ustus); hátoldalán fegyverhalmon ülő szárnyas Victoria pajzsra öt X-et jegyez, alatta CON(stantinopoli) OB(ryzium), mögötte csillag, lábánál XP monogram, körirata: VICTORIA AVGG(ustorum duorum). Kr. u. 395. (Bernhart Taf. 1, 7)

29. kép: *Siliqua*. Előlapján Constans diadémus mellképe körirattal: CONSTANS P(ius) F(elix) AVG(ustus); hátlapján szárnyas Victoria előrenyújtott kezében koszorút tart, a másikban tro-paeumot, alatta T(h)ES(salonica), körirata: VICTORIA DD(ominorum) NN(ostorum) AVGG(us-torum duorum). Kr. u. 340–350. (RIC VIII Thessalonica 96)

A numizmatikai ismeretek jelentősége

1. A pénzermék a leggyakrabban előforduló tárgyi emlékek közé tartoznak. A római érmék a császárkorban hazánk területére nagy mennyiségben jutottak el, így még a kisebb régiséggyűjteményekben is gyakoriak. Gyűjtésüket nagyban megkönnyítette a detektoros fémkeresők használata. Így a történelem- vagy a latintanárok bármikor kerülhetnek olyan helyzetbe, hogy a tanulók római érméket hoznak meghatározásra. Igen kellemetlen, ha ilyen esetben a tanár teljes tájékozatlanságról tesz tanúságot.

2. Még jobb, ha a tanár maga biztatja a tanulókat római érmék gyűjtésére és meghatározására. Minden tárgyi emlék közvetlen kapcsolatot jelent egy elmúlt korszakhoz, erős motiváló hatást gyakorolhat mind a történelem, mind a latin tanulásában. A feliratok és az ábrázolások megállapítása sikerélménnyel jár, új ismereteket nyújt és bepillantást enged a múlt hétköznapijaiba.

3. A pénzermék régészeti jelentőségét az adja meg, hogy valamennyi tárgyi emlék közül a legjobban datálhatóak. Az ásatások során előkerülő érmék megadják a *terminus post quem*-et, azaz azt az időpontot, ami után kerültek a leletek a földre. Nagy szerencséje a kutatásnak, hogy a rómaiaknak szokása volt az elhunytak mellé elhelyezni egy-egy pénzermét mintegy útravaló gyanánt. Előfordul, hogy nagyobb mennyiségű elrejtett pénz kerül elő a föld mélyéből. Ezt kincsleletnek nevezzük. Ha több ilyennek az elrejtése megközelítőleg azonos időben történt, akkor ez világosan arról tanúskodik, hogy a tulajdonosok háborús vészhelyzet következtében rejtették el összegyűjtött vagyonukat, és valószínűleg maguk is áldozatul estek az öldöklésnek, ezért nem tudtak visszatérni rejtekhelyükhöz.

4. A római pénzermék feliratait és ábrázolásait a római kultúra kutatásának minden területén – történelem, vallástörténet, művészettörténet – értékes forrásanyagot jelentenek. A pénzromlás az állam gazdasági helyzetéről, a hadsereg és a győzelmek gyakori emlegetése a háborús állapotokról árulkodik. A császárportrék azonosításának egyik fontos bázisa az éremábrázolás, ahol mindig oda van írva az uralkodó neve. A hátoldalak nőalakjai rendszerint perszónifikációk, akiknek a pontos meghatározását a körirat teszi lehetővé: pl. Liberalitas, Annona, Spes,

Fortuna, Fides, Concordia, Virtus. Ezek többnyire erkölcsi értékeket rejtő fogalmak, melyek az adott időszakban különös jelentőséget kapnak: vagy azért, mert hiányoznak, vagy azért, mert akadálytalanul érvényesülnek.

Egy példa a pénzérme tudományos jelentőségére

Egy Pécsett (Sopianae) a század elején előkerült oltár dedikációja I(uppiter) O(ptimus) M(aximusnak) és Terra Maternek szól. Az oltárkő baloldali lapján Iuppiter áll mezítelenül, egyik kezében jogarát, a másikban villámköteget tartva. A jobboldali lapon egy nőalak áll, jobbjára a kő sarkának sérülése miatt nem látható, baljában hosszú rudat tart, melynek felső végén háromszög formájú tábla látható (**30. kép**). A dedikáció alapján joggal feltételezzük, hogy Terra Mater ábrázolásáról van szó, ezt az istennőt azonban nem állva, hanem ülve vagy még inkább földre heveredve szokták ábrázolni. Attribútuma (jelvénye) rendszerint a bőségszaru, gyümölcsök, gyerekek, esetleg a kígyó. Az oltáron látható tárgy meghatározása az ismert analógiák alapján nem volt lehetséges. Az oltár első publikálója ásonak gondolta, később a Iuppiter Dolichenus-kultusz háromszögű jelvényével hozták kapcsolatba, amit rúd végére erősítettek, de volt, aki lándzsának feltételezte.

A jelvény mibenlétének tisztázásához az első lépést az a megfigyelés jelentette, hogy a rúd végén lévő lap valójában nem három-, hanem négyszögletű. Az ábrázoláson a felső vízszintes vonal jól felismerhető, hiányzik viszont a négyszög jobb oldala, mivel azt levágja az ábrázolás keretelése (**31. kép**). Ez esetben már meghatározható a jelvény: a katonaságnál használatos vexillumról van szó. Ez egy rúd végére erősített négyszögletű zászlócska volt, melyet gyakran ábrázoltak lebegő helyzetének érzékeltetésére ferde vonalakkal. A vexillumot tartó hosszú ruhás nőalak pontos analógiáját L. Aelius Caesar Kr. u. 137-ben kiadott sestertiusain fedezhetjük fel, amelyen – a pénzérmék szokásának megfelelően – az alak neve is fel van tüntetve: PANNONIA (**32. kép**). A nőalak tehát Pannonia provinciának, ill. Pannonia földjének a perszonifikációja, így az oltár dedikációjában Terra Mater alatt a provincia földjét kell értenünk. A provincia perszonifikált ábrázolása a 3. sz. folyamán többször is megjelenik a pénzérmék hátoldalán, jelvényeiből következtethetően ekkor is elsősorban katonai jelentősége miatt (**33–34. kép**).

Illusztrációk

30-31. kép: Sopianae-ban előkerült oltár oldalán álló nőalak fényképe két különböző megvilágításban (vö. ArchÉrt 105, 1978, 51–53).

32. kép: *Sestertius*. Előlapján Aelius Caesar mellképe körirattal: L(ucius) AELIVS CAESAR; hátoldalán Pannonia perszonifikált alakja áll jobbjában vexillumot tartva, mellette felirat: PAN-
NONIA S(enatus) C(onsultum), körirata: TR(ibunicia) POT(estate) CO(n)S(ul) II. Kr. u. 137.
(BMC Emp. III 1919.)

33. kép: *Sestertius*. Előlapján Traianus Decius babérkoszorús mellképe körirattal: IMP(erator) C(aius) M(essius) Q(uintus) TRAIANVS DECIVS AVG(ustus); hátlapján a két Pannonia (Superior és Inferior) perszonifikált alakja kezükben hadijelvénnel, mellettük S(enatus) C(onsulto), körirata: PANNONIAE. Kr. u. 249–251. (RIC IV/3 Trajan Decius 124a)

34. kép: *Antoninianus*. Előlapján Herennia Etruscilla diadémus mellképe holdsarlóval, körirata: HER(ennia) ETRVSCILLA AVG(usta); hátoldalán Pannonia perszonifikált alakja, kinyújtott kezében sisakot, a másikkban hadijelvényt tart, körirata: PANNONIAE. Kr. u. 250–251. (Bíróné Nr. 21, 9. kép)

A római pénzerméken előforduló leggyakoribb rövidítések feloldásai:

A	Aulus, Annius	praenomenek
A	aerarium	pénztár
A A A F F	auro argento aere flando feriundo	arany, ezüst, réz öntésére és verésére (választott testület)
ADI	adiutrix	segédkező (legio mellékneve, a Leg. II. adi. Aquincumban állomásozott)
AET	aeternitas	örökkévalóság, perszonifikációként a birodalom és az uralkodói hatalom örökkévalóságát testesíti meg
AN vagy ANT	Antiochia, ahol pénzverde működött	
A N F F	annum novum faustum felicem	boldog, szerencsés új évet

ARAB	Arabicus	Arabia feletti győzelemért szerzett melléknév
ARM	Armeniacus	Armenia feletti győzelemért szerzett melléknév
AVG D F	Augusti divi filius	az istenné avatott Augustus fia
AVGG	duorum Augustorum	mindkét Augustusnak
AVGGG	trium Augustorum	mindhárom Augustusnak
BRIT	Britannicus	Britannia feletti győzelemért szerzett melléknév
C	Caius vagy Caesar vagy consul	
CAP	capta	vmely elfoglalt provincia neve mellett
CEN vagy CENS	censor	
CL V	clipeus virtutis	Augustusnak Kr. e. 27-ben adományozott aranypajzs
COH	cohortis vagy cohortium	
COM ASI	communitas Asiae	Asia provincia közössége
COMOB	comes obryziacus	aranykészlet felügyelője
CONC	concordia	egyetértés, perszonifikációként az uralkodóknak, a csapattesteknek az egyetértését testesíti meg
CONOB	Constantinopoli obryziatum	konstantinápolyi aranyveret
COS	consul	
COS DES	consul designatus	kijelölt consul
COSS	consules	
C V	consul quintum	ötödször consul
D	Decimus vagy Divus (isteni) vagy Dominus (uralkodó)	
DAC	Dacicus	Dacia feletti győzelemért szerzett melléknév
DD	duo Domini	mindkét uralkodó
DDD	tres Domini	mindhárom uralkodó
DD NN	Domini nostri	mindkét uralkodónk
DECEN	decennales ludi	tízévenként rendezett játékok

D N	Dominus noster	uralkodónk
EXERC	exercitus	a hadsereg (egyetértése, virtusa)
EX S C	ex senatus consulto	senatusi határozat alapján
F vagy FEL	felix	szerencsés
F vagy FIL	filius	fia valakinek
FRVGIF	frugiferae ti. Cereri	a gyümölcsöző (termékeny) Ceresnek
GEN	Genius vagy Genio	vmely testület vagy közösség isteni perszónifikációja, pl. Genius populi Romani
G M	Germanicus maximus	
IAN CLV	Ianum clusit	Ianus ívét bezáratta (békét teremtett)
IMP	Imperator	fővezér, a császári hatalom velejárója
I O M	Iovi optimo maximo	a legjobb és legnagyobb Iuppiternek
IT	iterum	ismételten, másodszor
IVN	iunior	ifjabb
L	Lucius	praenomen
LEG	legio	
LIB AVG	Liberalitas Augusti	a császár bőkezősége
LVD	ludi	játékok
M	Marcus vagy maximus vagy moneta	
MART VLT	Marti Ultori	a Bosszuló Marsnak
MAT AVGG	mater Augustorum	a két uralkodó anyja
MAX	maximus 3	legnagyobb
MO vagy MON	moneta	pénzkiadás vagy ennek perszónifikációja
M S	moneta sacra	uralkodói pénzkiadás
M VRB	moneta urbis	Róma városi pénzkiadás
NN	nostri vagy nostrorum	miénk
NEP	nepos	unoka
NOB C	nobilis vagy nobilissimus Caesar	a Kr. u. 3. sz.-ban a Caesarok megszólítása (= nemes, igen nemes)

NOST	nostrorum	
O C S	ob cives servatos	a megvédett polgárságtól
ORB TERR	orbis terrarum	földkerekség
P	pecunia vagy pontifex vagy potestas (hatalom) vagy populus (nép) vagy pater (atya)	
PART	Parthicus	a parthusok felett aratott győzelemért kapott jelző
P AV	pius Augustus	
P F	pius felix	istenfélő, szerencsés
P M vagy PON MAX	pontifex maximus	főpapi tisztség
POT	potestate (tribunicia)	tribunusi hatalom birtokában
P P	pater patriae	a haza atyja
PR	principi	a princepsnek
P R	populus Romanus	római nép
PR N	pronepos	dédunoka
PRO S	pro salute	üdvére
Q	Quintus	praenomen
R	Romanus vagy restituit (visszaállította)	
R P	rei publicae	az államnak
SACR FAC	sacris faciundis	szertartások végzésére
SAE vagy SAEC	saeculum, saeculares	évszázad, százados
SEN	senatus vagy senior (idősebb)	
S M	sacra moneta	uralkodói pénzkiadás
SVSC	suscepta (vota)	vállalt (fogadalom)
T vagy TI	Tiberius vagy Titus vagy tribunicia	
TER	tertium	harmadszor
TR P	tribunicia potestate	tribunusi hatalom birtokában
V	votum (fogadalom) vagy quinquennalia (ötévenkénti ünnepség)	
VIC	victoria	győzelem vagy annak perszifikációja
VOT PVBL	vota publica	nyilvános fogadalom

VOT SVSC	votis susceptis	fogadalmat vállalván
VOT X	votis decennialibus	tízévenkénti fogadalmakkal
VRB	urbs	Róma városa
XV S F	quindecimviri sacris faciundis	a szertartások végzésére rendelt 15 férfi